ՊԱՑԻՖԻԶՄԻ[1] ՎՆԱՍԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

(Մարիյուշկին Ա.Լ. Հիշի՛ր պատերազմը: - Նոր Պարտեզ հրատ. Ս. Ֆիլոնովա, 1927թ.:)

Կազմեց պահեստի փոխգնդապետ Ա.Ամիրզադյանը, ՊաՀԱԿ

«Խաղաղության պետք է հասնել, դա բարիք է, բայց ոչ ամեն գնով, առավել ևս ոչ սեփական ժողովրդի շահերի գնով: Եթե հիանում ես պացիֆիզմով, հպարտանում դրանով՝ երբեք, երբեք մի նստիր մեծ տերության ղեկավարի աթոռին: Հպարտացեք պացիֆիզմով ցանկացած վայրում՝ բակում, տանը, բայց ոչ պետության ղեկին»:

Ա. Ա Գրոմիկո
ԽՍՀՄ ԱԳ նախարար

I

Եվրոպական մայրցամաքում գրեթե յուրաքանչյուր պատերազմից հետո, հատկապես սկսած 18-րդ դարից, հասարակության, գրականության և նույնիսկ իշխող շրջանակներում, անփոփոխ ի հայտ եկան երկու հոսանքներ, որոնք կտրուկ տարբերվում էին միմյանցից պատերազմի և խաղաղության հարցերի վերաբերյալ հայացքներում:

Այս հոսանքներից առաջինը պատերազմում տեսնում էր միայն ոչնչացման անիմաստ սարսափներ և կրում էր ինչ-որ անլուրջ հովվերգության միակողմանի բնույթ: Հավաքելով և ամփոփելով փաստերը որոշակի ընտրության մեջ՝ հոսանքի առաքյալները, իրենց բնորոշ կրքով, պնդում էին, որ պատերազմն ամենամեծ չարիքն է, որը հակասում է մարդկության էությանը, և որ պետությունների միջև վիճելի հարցերը պետք է լուծվեն ոչ թե բանակների և ժողովուրդների բախումներով, այլ հումանիտար ճանապարհով՝ ստեղծելով հատուկ պարտադիր վարքականոնի հիման վրա միջազգային գիտաժողովներ, որոնք կկազմեն երկրների յուրաքանչյուր պետական մարմնի հիմքը:

Այս ուղղության հետևորդները ստեղծեցին խոստումնալից տրակտատներ և նախագծեր, որոնք փոխեցին միլիոնավոր մարդկանց հոգեբանությունը:

---

[1] **Պացիֆիզմ** (լատ.՝ pacificus՝ խաղաղարարական, *pax*՝ խաղաղություն, և *facio*՝ անում եմ, բառերից), բռնությանը դիմադրելու գաղափարախոսություն հանուն վերջինիս վերացման: **Պացիֆիստական շարժում**, **շարժում հանուն խաղաղության**, հասարակական շարժում, որը հակազդում է քաղաքական խնդիրների պատերազմական լուծման մեթոդներին՝ դատապարտելով դրանց անբարոյականությունը: Հաճախ նույնականացվում է հակամիլիտարիզմի և հակառազմականացման հետ: Պացիֆիստները դատապարտում են ցանկացած պատերազմ՝ հերքելով այն հնարավորությունը, որ պատերազմները կարող են լինել արդարացի, ազատարար, սրբազան և այլն: https://hy.wikipedia.org/wiki/Պացիֆիզմ

Հակամիլիտարիզմի սերմերը միշտ ցանվում էին առատաձեռն, երբեմն գուցե նույնիսկ անկեղծորեն, բայց սածիլները միշտ ամենաանսպասելիորեն այլանդակ են ստացվում:

Այս սերմերից, որպես կանոն, հետագայում աճեցին նեխող սկզբունքներ, որոնք գերեցին մարդկանց զանգվածներին՝ խոստանալով նրանց անիրականանալի ոսկե երազներ:

Պացիֆիզմի մասին երազներում հանցավոր կերպով մոռացության էր մատնվում յուրային երկրի կենսական շահերը, ինչի արդյունքում պետությունը, քայքայվում էր ներքին կուսակցական անհամաձայնություններից, դեգրադացվում էր և անհրաժեշտ պահին չէր կարողանում դրսևորել այն համառությունը, որը նրանից պահանջում էին հանգամանքները:

Երկրորդ հոսանքի ներկայացուցիչները նույնպես ելնելով պատերազմների փորձառությունից, անողոք բանականությամբ մարդկությանը նախազգուշացնում էին կաբինետային մոլորությունների մասին: Նրանք յուրաքանչյուր պատերազմի փորձը ելակետ էին ընդունում ապագայի համար՝ այդպիսով փորձելով կանխել ազգի ոչնչացումը, որն անխուսափելիորեն կկործանվեր, եթե բռներ անցյալի փորձի հանդեպ քնկոտ անտարբերության ճանապարհը:

Մարդկության մեջ խթանելով ազգային ինքնապահպանման անհրաժեշտությունը, որպես ուժի հետևանք, մարդկանց այս կատեգորիան պատերազմը դիտում էր որպես անխուսափելի երևույթ և ապացուցում էր զինված ուժի հրատապ անհրաժեշտությունը յուրաքանչյուր պետության համար, ինչը, ըստ էության, հավասարակշռություն էր ստեղծում:

Եվ այս սթափ հոսանքի հետևորդների արժանիքը հենց այն էր, որ նրանք, անցյալի փորձը տեղափոխելով արդիականության և նույնիսկ ապագայի պայմաններ, ուրվագծում էին, չնայած, գուցե անբավարար մոտեցմամբ, այն հնարավորությունները, որոնց վրա մարդկությունը կարող էր հույս դնել՝ դրանով իսկ նրանց մեջ արթնացնելով ստեղծագործականությունն ու էներգիան, որպեսզի նրանք անակնկալի չբերվեին այն իրադարձությունների նախօրեին, որը կոչվում էր պատերազմ:

Նրանք ու միայն նրանք են մարդուն մոտեցրել խաղաղությանը, որին միայն հնարավոր չափով կարելի էր մոտենալ, և ոչ թե բացարձակապես հասնել դրան, քանի որ խաղաղությունը նույնքան անհամաչափելի է որքան ամբողջ բնությունը, և հատկապես մարդու բնությունը, ինչպես շրջանագիծն անհամաչափելի է իր շառավղի հետ:

20-րդ դարը, ինչպես հայտնի է, սկսվեց ժողովրդական մեծ բախումներով ու ցնցումներով և միևնույն ժամանակ կրկին արթնացրեց հավերժական խաղաղության հասնելու անպտուղ փորձերը:

Եվ որքան խոհեմ էին այն ժողովուրդները, ովքեր իրենց ներկայացուցիչներին ուղարկելով խաղաղության համաժողովների, միևնույն ժամանակ առանձնակի ուշադրությամբ էին վերաբերվում իրենց ազգային զինված ուժերի զարգացմանը:

II

Նույնիսկ մարդկության մշակույթի սկզբնավորման հեռավոր ժամանակներում քարի դարաշրջանի մարդը *միայն համառ պայքարի և իր մկանների ուժի* շնորհիվ վաստակեց իր տեղն ու գոյության իրավունքը դաժան բնության դժվարին պայմաններում:

Պայքարով և ուժով, որն ավելի հմտորեն կիրառեց, քան իր թշնամիները, մարդը դարձավ քարանձավի տերը՝ խլելով այն գազաններից: Պայքարով և ուժով նա ձեռք բերեց իր կյանքի ընկերուհուն և ապահովեց սերունդների անվտանգությունը:

Հետագայում, խմբվելով ու համախմբելով զանգվածները և տարածքի այս կամ այն փոքր հողակտորի վրա դառնալով նստակյաց, մարդը բնազդաբար ձգտեց ձևավորել կենդանի ուժ, որը կապահովեր իր զարգացման անվտանգությունն ու կյանքի իրավունքը:

Դարերի ընթացքում առավել դիմացկուն և ուժեղ ժողովուրդների մեջ այս կազմավորումներն ստացան կայուն և մշտական կազմակերպության ձև, որոնք արժանացան մեծ ուշադրության և հոգատարության:

Պայքարի տարրական միջոցները, անընդհատ փոփոխվելով և կատարելագործվելով, ժամանակի ընթացքում վերածվեցին պաշտպանական և հարձակողական զենքերի, և փորձի ու բնազդի միջոցով մարդը բացահայտեց պատերազմի առաջին սկզբունքը, որ *պաշտպանության լավագույն միջոցը մշտապես պատրաստ լինելն է*:

Այս հարցում ձգտելով հակառակորդի նկատմամբ գերազանցության՝ պայքարի հնարքները միավորեցին խորամանկության հնարքներին: Զենքից բացի, մարդը պայքարելիս կամաց-կամաց սկսեց կիրառել բանականությունն ու կամքը: Այսպիսով, պայքարի արվեստի հիմքում դրվեց առաջին քարը, որտեղ գերիշխող տեղը զբաղեցրեց անակնկալությունը կամ հանկարծակիությունը, ինչը բացի ամեն բանից, ազդեց նաև երևակայության վրա:

Ժամանակի ընթացքում մենամարտերը վերածվեցին զանգվածային բախումների, որոնք արդեն պահանջեցին պլանավորվածություն և համակարգվածություն:

Հաջողությամբ հարձակվելու և պաշտպանվելու համար անհրաժեշտ էր գերազանցել հակառակորդին կա՛մ թվով, կա՛մ առավել ճնշող ավերիչ միջոցներով, կա՛մ էլ առանձին մարտիկների համախմբվածությամբ ու ճկունությամբ: Առանձին մարտիկների համախմբվածությունն ու ճկունությունը պահանջում էր ոչ միայն անհատական մարզումներ, այլև արդեն ռազմական համակարգի ներդաշնակված վարժություններ: Այստեղից էլ ծնվեց ռազմական արհեստը, իսկ պայքարի ոլորտի կատարելագործումները՝ զուգորդված գործողությունների փորձված հնարքների հետ, հետագայում վերածվեցին որոշակի սկզբունքների ամբողջական ձևի:

Այսպես ծնվեց և աստիճանաբար կատարելագործվեց ռազմական արվեստը, այսպես ստեղծվեցին ժողովուրդների և պետությունների բանակները…

* * *

Անգամ թռուցիկ հայացք նետելով մարդկության զարգացման պատմությանը բավարար է որպեսզի պարզ լինի բանակի ու ժողովրդի միջև առկա խիստ արտահայտված, գրեթե մաթեմատիկական կախվածությունը:

Իսկապես, բոլոր ժամանակներում զինված ուժերը եղել են ժողովուրդների ոչ միայն տոհմացեղային, այլև հոգևոր և մշակութային առանձնահատկությունների ցուցիչ:

Եվ կախված նրանից, թե այդ զինված ուժը թույլատրվել է միայն որպես անխուսափելի, հանդուրժող անհրաժեշտություն, թե, ընդհակառակը, բարձրագույն ուշադրության և մտահոգությունների առարկա է եղել՝ ժողովուրդները, կա՛մ քարշ են տվել մշակութային աղքատությունը և դուրս մղվել բեմից՝ տեղը զիջելով ուրիշներին, կա՛մ էլ ամբողջ ուժով ծավալել են իրենց կենսունակության հզորությունն ու վեր բարձրացրել Կայսրությունները:

«Յուրաքանչյուր ժողովուրդ արժանի է իր պատմությանը», յուրաքանչյուր ժողովուրդ իր մեջ կրում է ստրկության ու անփառունակության, կամ ազատության և վեհության գրավականը:

Քանի դեռ բանակի ու ռազմական արվեստի զարգացման մասին մտահոգությունները ներծծված չէին մերկանտիլիստական[2] կամ սոցիալական պահանջներով, որոնք մոտ ապագայում կարծես պատրանքային բարեկեցություն էին խոստանում, ժողովուրդներն ու պետությունները քայլեցին պատմության առջևից և աշխարհով մեկ տարածեցին իրենց մշակույթը: Բայց բավական էր որպեսզի մեկն ու մեկը շեղվեր այդ ճանապարհից, նրանց համար աննկատելիորեն ուրվագծվում էր մայրամուտի և անկման ուղին:

Հզոր Պարսկաստանը, Բաբելոնը, Ինկերի հարուստ թագավորությունը, Կարթագենը, հպարտ Հռոմը և ոսկե Հունաստանը, բոլորն անցան այս ճանապարհով և իրենց ճակատագրով վկայեցին, որ ռազմական արվեստի անտեսումը ոչ ոքի համար ապարդյուն չի անցնում:

Պատերազմը մարդու բնության մեջ ամենադաժան ակտն է, բայց, ցավոք, առավել նողկալի միջոց կարող է լինել միայն պատերազմը, քանզի դա անխուսափելի երևույթ է աշխարհի սկզբից մինչև վերջ:

Սխալ կլիներ պատերազմը փառաբանել որպես ժողովուրդների կյանքում բարերար երևույթ, բայց ավելի մեծ սխալ կլիներ այն համարել հնացած մասունք, որն ապագայում չի կրկնվի:

Ժողովուրդների և պետությունների զարգացման պատմությունը, սկսած անհիշելի ժամանակներից, ըստ էության, պայքարի շարունակական պատմությունն է:

Ի սկզբանե ունենալով կործանարար բնույթ, պատերազմը, ըստ էության, մեր մոլորակի անխախտ օրենք է, որտեղ կյանքը միայն պայքար է և նվաճումների մրցակցություն, միևնույն ժամանակ այն հանդիսանում է արարման, ստեղծագործման գլխավոր ակտի սկիզբ:

Կարելի է վստահորեն ասել, որ դեռ ամբողջ հազարամյակներ կանցնեն, մինչև երկրի վրա բացարձակ խաղաղություն տիրի:

Այս տեսության իրականացումը հնարավոր է միայն՝ կա՛մ ամբողջ աշխարհում մեկ ժողովրդի թագավորությամբ, որը հրով ու սրով կջնջի բոլոր մյուս ազգությունները և դրանով կվերացնի ուրիշների ցեղային և ազգային առանձնահատկությունները, կամ քրիստոնեական բարոյականության հաղթանակով, որը կմիավորի ամբողջ մարդկությանը «մեկ հոտի մեջ մեկ հովվի գլխավորությամբ»:

Բայց մինչ այժմ, չնայած իր գոյության դարերի անվերջ շարքին, մարդը դեռ չի մոտեցել աշխարհի մեծ խնդիրների իրական լուծմանը, և ցայսօր, ըստ վիճակագրության, պատերազմի 13 տարիների ընթացքում կա միայն մեկ տարվա խաղաղություն:

---

[2] **Մերկանտիլիզմ** (իտալերեն՝ il mercante, «վաճառական», որը ծագում է լատ.՝ mercanti-ից, «առևտուր անել»), տնտեսական դոկտրին, համաձայն որի երկրի արտաքին առևտուրը կառավարության կողմից ժողովրդի բարեկեցության և պետության անվտանգության համար առաջնահերթ նշանակություն ունի: Մասնավորապես, մերկանտիլիզմը առևտրային հաշվեկշռի դրական սալդո է պահանջում: Մերկանտիլիզմը տնտեսության գլխավոր գաղափարն էր Արևմտյան Եվրոպայի տնտեսական քաղաքականության մեջ սկսած 16-րդ դարից մինչև 18-րդ դարի վերջը: Այդ ժամանակ մերկանտելիզմը եվրոպական բազմաթիվ պատերազմների համար պատճառ էր հանդիսանում և հիմնավորում էր երկրների գաղութային էքսպանսիան: Ժամանակի ընթացքում հեղինակից հեղինակ մերկանտիլիզմը տարբեր ճյուղավորումներ է ձեռք բերել: https://hy.wikipedia.org/wiki/Մերկանտիլիզմ

Անցած համաշխարհային պատերազմը ի ցույց դրեց սարսափելի պատկեր, բայց միևնույն ժամանակ հաստատեց, որ այն ամենը, ինչ մարդը հասել էր կիրառական գիտելիքների ոլորտում, հիմնականում պայմանավորված էր պատերազմով, ամեն ինչ ձեռք էր բերվում միայն պատերազմի համար:

Ռազմավարությունն ու մարտավարությունը, բացի քաղաքականությունից, ի դեմս մեխանիկայի և քիմիայի այժմ սարսափելի դաշնակիցներ են ձեռք բերել: Եվ դժվար է պատկերացնել, թե ապագայում ինչ ձևի կվերածվեն ժողովուրդների միջև զինված բախումները: Չնայած չպետք է անտեսել, որ ցանկացած գործողություն առաջացնում է հակազդեցություն, և ինչ էլ որ հորինվի մի երկրի հետաքրքրասեր մարդկային հանճարի կողմից, մեկ այլ երկիր կգտնի հակազդեցություն: Այդպես եղել է, այդպես կա, այդպես էլ կլինի: Այս է հավասարապես ներգործող ուժի օրենքը:

Պատերազմող կողմերի միջև վիճելի հարցերը լուծելու միջազգային կոնգրեսի մասին տեսությունները կա՛մ կաբինետային հերյուրանքների արգասիք են, կա՛մ պարզապես միամիտ մոլորություն, եթե, իհարկե, դրանց հետևում չկա գիտակցված մտադրություն:

Պատմության փորձից յուրաքանչյուրը գիտի, թե ընդհանրապես ինչ արժե կաբինետային առաքյալների տեսություններն ու հայտնությունները: Համոզիչ և թարմ օրինակ է Ռուսաստանը, որը փորձարական դաշտ էր մարքսիզմի համար:

Մինչ կաբինետներում հավերժական աշխարհի մասին ակադեմիական լուծում են տալիս, տեսաբաններն աչքաթող են անում մեկ աննշան հանգամանք: Քանի որ ակնհայտ վեճի առարկա կա, և այն միշտ էլ լինելու է, ապա ինչ որոշումներ էլ կայացնեն միջազգային կոնգրեսները, բացարձակ բավարարվածությունը դեռ անհասանելի է: Ինչ-որ մեկի իրավունքները կտուժեն, ինչ-որ մեկի շահերը կոտնահարվեն: Միայն այն ուժը, որը միշտ եղել է և կմնա միջազգային հարաբերությունների միակ կարգավորիչը, կարող է ստիպել մարդկանց ենթարկվել այս որոշմանը:

Ուժը ժողովուրդների զարգացման և գոյության անվերապահ և բնական իրավունքն է:

Հատկանշական է, որ հավերժական խաղաղության կողմնակիցները՝ պացիֆիստները, իրենց քարոզները տարածում էին հենց այն ժամանակաշրջանում, երբ իրենց Հայրենիքը բարձր նյութական բարեկեցության էր հասել, որից հետո միակ մտահոգությունը հավասարակշռություն պահպանելն էր:

Հավերժական խաղաղության գաղափարը, որը ներմուծվել էր Արևի թագավոր Լյուդովիկոս XIV օրոք ֆրանսիացի պացիֆիստների կողմից (երբ Ֆրանսիան էր հանդիսանում Եվրոպայի հեգեմոնը), ոչ մի տեղ արձագանք չգտավ, և պարզ է, թե ինչու: Խաղաղասիրական միտումները դուրս էին բերվել մոռացության մատնված արխիվներից, որտեղ նրանք հանգչում էին հազարամյակներ շարունակ, գրեթե միշտ մեծ ու արյունալի պատերազմներից հետո և այս նախաձեռնությունը երբեք չէր բխում պարտվողներից:

Կարելի է առանց սխալի պնդել, որ ժամանակակից Անգլիան, կամ գուցե Ֆրանսիան, առարկություն չունեին հավերժական խաղաղության դեմ, բայց կարելի է նաև առանց սխալի պնդել, որ Գերմանիան այդպես չէր մտածում:

Անգամ, եթե հարցը հասներ գաղութների մասնատմանը կամ նրանց քաղաքական անկախության ու տարածքային անմբողջականության շնորհմանը, ապա Անգլիան առաջինը կխոսեր թնդանոթների լեզվով:

Եվրոպական պետությունների մեծ մասի ժամանակակից քաղաքականությունը միայն ձեռք բերված հավասարակշռության մեջ մնալու ցանկությունն է, ինչ գնով էլ

լինի, և միևնույն ժամանակ դա կամային էներգիայի ու մեխանիկական ուժի կուտակման քաղաքականություն է:

Առողջ ժողովուրդները երբեք չեն գնա խաղաղության մեղմ քարոզչության ճանապարհով, քանի որ նրանք զգում են իրենց ուժը և գիտեն իրենց արժեքը, որովհետև հասկանում և հաշվի են առնում, որ ժողովուրդների ցեղային և կրոնական առանձնահատկությունները դեռ երկար դարեր կպահպանվեն, որ կլիմայական և երկրային հարստությունները հավասարապես սփռված չեն մեր մոլորակի վրա, որ «միայն թուրը կարող է սուսերը պահել պատյանում», և որ, ի վերջո, չջախջախվելու և չջնջվելու միակ երաշխիքն այնքան ուժեղ լինելն է, որ դիմակայեն արտաքին ճնշմանն ու ներքին պայթյուններին:

Ռուսաստանի փորձը շատ բան է սովորեցրել, և ոչ միայն Եվրոպային: Այն ժամանակ, երբ պետությունների ներքին քաղաքականության մեջ դեռ պահպանվում էր կուսակցականությունը, *արտաքին քաղաքականությունը* դառնում էր ավելի ու ավելի *ազգային*:

Եվ սրանում մի մեծ նախանշան կա: Սա բնազդաբար բացահայտում է կյանքի ծարավը, որն ապահովվում է նրանց, ով ավելի ուժեղ է և ավելի տոկուն, քանզի ինտերնացիոնալիզմը պետականության մահն է, որից դուրս չկան ոչ ազգային ձեռքբերումներ, ոչ նույնիսկ ժողովուրդն ինքը:

Ժողովուրդները, որոնց վիճակված է ապագայում առաջ գնալ, այլ ոչ թե քարշ տալ խղճուկ բանջարային կյանքը՝ հաշվի առնելով անցյալի դասերը և կանխատեսելով ապագան, միշտ իրենց առաջին մտահոգությունը պետք է լինի բանակի հանդեպ հոգատարությունը՝ հիշելով, որ պետության մեծությունը չափվում է միայն բանակի հզորությամբ:

* * *

1806 թվականին Նապոլեոնը, ջախջախելով Պրուսիային, նրա առջև պայման դրեց՝ սահմանափակել բանակը:

Փոքր Պրուսիան, որը հետագայում վերածվեց հզոր Գերմանիայի, հասկանալով, որ միայն բանակը կարող է նորից վերակենդանացնել ու բարձրացնել վաղեմի հզորությունը, լարեց իր բոլոր ջանքերը ոչ միայն պահպանելու ունեցածը, այլև սրամիտ համադրությամբ իր զինված ուժերի կազմը թաքնված ձևով սկսեց մեծացնել:

Ապագան ցույց տվեց, թե որքան ճիշտ էր Պրուսիան:

Մեկ այլ օրինակ է Ճապոնիան, որը միջոցներ չէր խնայում բանակի համար: Ավելին, Ճապոնիայի ռազմական նախարարությունը միշտ ստանում էր ժողովրդի լիակատար աջակցությանը, քանի որ հարցը վերաբերում էր բանակին: Նախարարության պահանջած բոլոր վարկերը երբեք չէին հանդիպում խոչնդոտների և հիստերիկ աղաղակների, ինչպես դա եղավ Ռուսաստանում: Քանի որ ժողովուրդը գիտեր, թե ինչ է ուզում կառավարությունից: Ժողովուրդը հասկանում էր, որ միայն բանակն է երկիրը տանելու առաջնակարգ տերությունների ճանապարհով և, որ այդ ուղղին արդարացնելու է բոլոր ծախսերը:

Մեր ժամանակի մեծ պետությունները, չնայած պատերազմի սարսափներին, առանձնահատուկ զգայունությամբ էին վերաբերվում բանակի խնդիրներին և փութաջան պաշտպանում էին այն ամենից, ինչը կարող էր քայքայվել:

Ժամանակակից Գերմանիան, որը ճնշված էր իր բանակը կրճատելու անհրաժեշտությունից, կրկին ապրում էր 1806 թվականը:

Եվրոպական մեծ պատերազմից շատ առաջ Գերմանիան, իր ամենահայտնի հեղինակություններից մեկի՝ Բերնհարդիի բերանով, ասաց հետևյալը. «Մենք պետք է

մի կողմ դնենք մնացած բոլոր նկատառումները և էներգիայի ծայրահեղ լարումով պատրաստվենք անխուսափելի պատերազմի: Պետք է հաստատ հիշել, որ մենք չենք կարող խուսափել աշխարհում մեր դիրքի համար մղվող պատերազմից: Կարևոր է ոչ թե պատերազմը հետաձգել, այլ այն սկսել *մեզ համար առավել շահավետ պայմաններում*»:

Դա ասում էր 20-րդ դարի Գերմանիան, որը գիտեր խաղաղասիրական գաղափարախոսության իրական արժեքը: Եվ բարձր հայրենասիրության ոգով դաստիարակված ողջ ժողովուրդը կիսում էր այդ տեսակետը: Ոչ մի առարկություն չկար, քանի որ դա կենսական և տրամաբանորեն անխուսափելի էր:

Այստեղից պարզ է դառնում, թե ինչու Գերմանիան 1914 թվականի պատերազմին մասնակցեց ամբողջ սպառազինությամբ, ընդհուպ մինչև արդյունաբերության ռազմականացման ծրագիրը և չորս տարի պայքարեց ամբողջ աշխարհի տերությունների դեմ:

Եվ եթե նա թերագնահատել էր բարենպաստ պայմանները, ապա նա ամեն ինչ կաներ այնպես, որպեսզի ապագայում այդ պայմաններն իսկապես շահավետ լինեն:

Եվ նա կսպասի:

Անցած պատերազմը ծնկի բերելով Գերմանիային այն դեռ չիջեցրեց նրան պատմական ասպարեզից: Մնացել է նաև մի ժողովուրդ, որին այդքան էլ հեշտ չէ ջնջել պատմությունից: Դրա հաստատումը մենք գտնում ենք Շտրեզեմանի ելույթում, որը նա հնչեցրեց գերմանական Կոնգրեսում 1925 թվականի օգոստոսին: «Գերմանիայի հզորությունը, - ասում էր Շտրեզմանը, - կվերականգնվի: Մեր՝ գերմանացիներս, նշանաբանն է .«Ապագայի Գերմանիան կվերականգնի, և՛ գաղութները, և՛ ծովը»»:

Եվ դա անկասկած տեղի կունենա, քանի որ Գերմանիան համառորեն դա է ցանկանում: Իսկ ով կարողանում է համառորեն ցանկանալ, նա հասնում է իր նպատակին:

Ռուսաստանը նույնպես կբարձրանա վիրահատական սեղանից, որի վրա նրան պարկեցրել էին ընկերների ու թշնամիների միացյալ ջանքերը, *քանի որ սլավոնական ժողովուրդները դեռ չեն ասել իրենց վերջին խոսքը,* և սլավոնականության մեջ գերիշխող դիրքը դեռ պատկանում է Ռուսաստանին, որի ուժերը դեռ սպասում են իրենց ժամին:

Պետք չէ մարգարե լինել, որպեսզի կանխատեսել, որ ապագան պատկանում է միայն մեծ պետություններին, որ աշխարհի և հատկապես Եվրոպայի ժամանակակից խճանկարային քարտեզը ենթարկվելու է երկարատև փոփոխությունների, և որ 1914-1918 թվականների պատերազմից հետո առաջացած ժամանակակից կազմավորումները ոչ այլ ինչ են, քան որպես պատմության հերթական և, ընդ որում, կարճատև դրվագ:

Կրկնում եմ ապագան պատկանում է միայն ուժեղ պետություններին, ընդ որում, կարելի է պնդել, որ ապագայի պետությունները, զարգանալով, կձևավորվեն միայն ազգագրականորեն՝ ըստ ցեղերի:

Ինչ վերաբերում է այնպիսի արհեստական նշանների, ինչպիսիք են փոքր ազգությունների ինքնորոշումը, ապա այդ նշանակը, ինչպես ցանկացած նորաձև հոբբի, ոչ միայն դիմացկուն չեն, այլև իմաստուն չեն:

Ի դեպ, ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ ինքնորոշման մասին վիլսոնյան մտահղացումը տարածվում էր միայն Ռուսաստանի վրա: Այլ պետությունները, օրինակ, Անգլիան, որը տիրապետում էր բազմաթիվ ազգերին, գտավ, որ այս տեսությունն անընդունելի է…

Ապագայի քաղաքական քարտեզը շատ գույներ չի ունենա՝ կամ կլինեն ազգություններ, կամ գուցե նույնիսկ ռասաների քանակով: Բայց որպեսզի աշխարհը հասնի այս բնական կազմավորմանը, մեր մոլորակը կանցնի մեկից ավելի պատերազմների միջով, և դեռ կտեսնի ժողովուրդների մեկից ավելի մեծ ցնցում: Արթնացող Չինաստանը, որտեղ սպիտակամորթների հանդեպ ատելությունը վերածվել է պաշտամունքի, ցավոք, հեռու է երևակայությունից, իսկ անխուսափելի և առավել ևս ահարկու ապագայի իրականությունը, կարող է լիակատար անակնկալի բերել կարճատես և մասնատված Եվրոպային:

Այն ժամանակ, երբ եվրոպական դիվանագիտությունը զբաղված էր զինաթափման հարցերը ծամելով, Արևելքում հուսահատ քարոզվում էր զինված արշավ ընդդեմ արևմտյան մշակույթի և մասնավորապես սպիտակ ժողովուրդների:

* * *

Եվ այսպես, եթե ժողովուրդն ու պետությունը ցանկանում է ապրել, նրանք պարտավոր են ունենալ հզոր բանակ, որը պետք է կազմի բոլոր հոգսերի ու ցանկությունների առարկան, որքան էլ դա թանկ արժենա և ընդհանրապես ինչքան էլ որ արժենա: Միայն բանակը կպահպանի ժողովրդի կենսունակությունը, մարդուն կմոտեցնի խաղաղության և կապահովի անվտանգությունը:

Բանակը պետության համար, դա այն է, ինչ-որ առողջությունը մարդու համար:

Պետությունից խլեք բանակը, և այն կվերածվի անհույս մթնշաղի և առօրյան կընկղմվի նախ քնկոտ իներտության, ապա՝ անխուսափելի այլասերման մեջ... Բայց սա նշանակում է, որ երկրագնդի վրա ժողովուրդների միջև մրցակցությունը երբեք չի ավարտվի, ուստի անհրաժեշտ է ունենալ սեփական բանակ, ավելի ուժեղ, ավելի հզոր: Արդյո՞ք սա նշանակում է, որ կատարելագործված մեքենաների և ոչնչացման մեթոդների ստեղծման հարցում երբեք չի ավարտվի պետությունների միջև մրցակցությունը: Արդյո՞ք սա նշանակում է, որ լարվածությունը, թե՛ տնտեսական, թե՛ բարոյական երբեք չի ավարտվի:

Այո՛, երբեք, կամ, համենայն դեպս, ոչ շատ շուտ: Մարդկանց էությունում և մարդկանց հարաբերություններում, էվոլյուցիայի միջոցով, երբ տեղի կունենա ցնցող տեղաշարժ, նախորդելու է կյանքի իրավունքի համար անվերջ պատերազմներ:

Ժողովրդի տնտեսական լարվածությունը թուլացնելու ընթացքում սեփական բանակի զարգացման և պահպանման հարցում չի կարելի շփոթել երկու տարբեր հասկացություններ, այն է՝ սպառազինության սահմանափակում և *բոլորի լիակատար զինաթափում*:

Այն դեպքում, երբ լիակատար զինաթափումը, անշուշտ, միայն ուտոպիական[3] է՝ սահմանափակումը և՛ ցանկալի է, և՛ հնարավոր, իսկ գուցե ժամանակի ընթացքում՝ հասանելի: Բայց քանի դեռ դա տեղի չի ունեցել, մի ժողովուրդ, որը ցանկանում է ապրել և զարգանալ ազատ, այլ ոչ թե այլասերվել ստրկության մեջ, մի ժողովուրդ, որը ցանկանում է իր երեխաներին դարձնել ուժեղ ու երջանիկ, մի ժողովուրդ, որը ցանկանում է վերջապես խաղաղություն և փայփայում է իր երկրի պատգամները, պետք է երկաթով և կրակով իր սրտերում գրի անմահ կարգախոսը՝ «Հիշի՛ր պատերազմը»:

[3] **Ուտոպիա** (հին հունարեն՝ οὐ «ոչ» + τόπος «տեղին», այլ տարբերակով հին հունարեն՝ εὐ «օգուտ, շահ», այն է՝ «շահավետ տեղ»)՝ իդեալական հասարակականի պատկերն է անցյալում կամ մտապատկերային, ենթադրյալ ապագայի (ухрония), կամ իբրև թէ ինչ-որ տեղ գոյություն ունեցող, կամ ինչ-որ երկրում գոյություն ունեցած կամ գոյություն ունեցող (անհամասեռություն), կամ սոցիալապես վերափոխված, կյանքում իդեալի մարմնավորման տանող: https://hy.wikipedia.org/wiki/Ուտոպիա

Ավելին, ժողովուրդների ապագան ներկայի ձեռքում է, և երջանիկ է նա, ով իր ուժի և իր գերազանցության հպարտ գիտակցության մեջ ավելի ու ավելի առաջ է գնում իր պատմական կոչման ճանապարհով, առանց կանգ առնելու և մտածելու, քանզի պատմության մեջ դանդաղած յուրաքանչյուր քայլի համար թանկ կվճարի սերունդը:

Անցյալ համաշխարհային պատերազմը մարդկային էպոսի վերջնական ակտը չէ: Այն ոչ միայն չի լուծել աշխարհի խնդիրները, այլև ամենուր ստեղծել է լարված մթնոլորտ, որը միայն սուրը կարող է լիցքաթափել: Եվ, միգուցե, մարդը երբեք այդքան մոտ չի եղել պատերազմին, որքան հիմա է, և միայն դրան պատրաստ լինելը, ամեն րոպե իր ձեռք բերած կամ ոտնահարված իրավունքները պաշտպանելու պատրաստակամությունը կարող է հետաձգել պատերազմի ժամանակը և ուղղել իրադարձությունների ընթացքն խաղաղ հունով:

Այս հարցում մենք պետք է ամենավճռական ձևով ըմբոստանանք ցանկացած վնասակար և վարակիչ գաղափարախոսության դեմ, քանի դեռ այն չի ընդունել համաճարակի բնույթը: Հարկավոր է ներգրավել երկրի բոլոր մտավոր ուժերը, ռազմական բացերը լրացնելու համար վերցնել վերջին մեծ պատերազմի փորձից ամենաարժեքավորը, ներառել ու միավորել ստեղծարարության և տքնաջան աշխատանքի համակարգված ու անխոջ ջանքերը:

Դա պետք է անի յուրաքանչյուր ոք, ով իսկապես սիրում է իր Հայրենիքը և ում համար թանկ է իր երեխաների ապագան:

Հավասարապես անհրաժեշտ է նաև քաջություն ունենալ բաժանվելու կամ ձևափոխելու այն ամենը, ինչը, անշուշտ, արդեն հնացել է թե՛ կյանքի, և թե՛ պատերազմի համար: Ռազմական արվեստը արվեստներից ամենանուրբն է, և այն ոչ թե կանգնած է տեղում, այլ առաջ է շարժվում: Նա խորթ է քարացածությանը: Այն, ինչ երեկ անփոփոխ էր, այսօր կարող է ավելորդ դառնալ: Հավերժ են միայն սկզբունքները:

Ահա թե ինչու է կարևոր մշտական աշխատանքը և ռազմական գործի զարգացման, և կատարելագործման ուղղությամբ: Ահա թե ինչու է կարևոր օգտագործել ցանկացած փորձ, առավել ևս պատերազմի թարմ փորձը, որպեսզի այն ձեռք չբերվի, արյան գնով:

Եթե պետությանը պետք է առողջ ընտանիք և առողջ դպրոց, ապա առավել անհրաժեշտ է առողջ բանակ՝ հուսալիորեն ապահովված, ազգայնորեն դաստիարակված և լավ պատրաստված:

Բանակը պետք է ժողովրդի հպարտությունը լինի և իրապես բանակ լինի ըստ էության, ոչ թե ցուցադրության համար, որը ոչ միայն անօգուտ է, այլև վտանգավոր:

Մենք պետք է դաստիարակենք ժողովրդին այն գիտակցությամբ, որ իր բարգավաճումը, իր հանգիստը, իր աշխատանքը և իր երկրի մեծությունը ամբողջովին հենված է բանակի վրա, որպես պետական կառուցվածքի հիմքերի հիմքը, և ավելին, այդ հիմքը, պատրաստ է ցանկացած պահի ապահովել ժողովրդի նվաճումները որևէ մեկի ոտնձգություններից:

Որքան էլ գայթակղիչ լինեն համաշխարհային եղբայրության գաղափարները, այն դեռ անսահման հեռու է: Եթե մարդիկ դեռ չեն սովորել, ինչպես հարկն է սիրել Հայրենիքը, ապա դժվար կլինի հավատալ, որ նրանք սովորել են սիրել ամբողջ աշխարհը:

Ժողովրդի ճակատագիրն ու երջանկությունը սեփական ձեռքերում է:

Պատերազմը սարսափելի երևույթ է, բայց ավելի սարսափելի երևույթ է պարտությունը, և քանի դեռ մարդը չի գտել պատերազմը կանխելու լուծում, պետք է լարել բոլոր ջանքերը, որպեսզի այդ պարտությունը տեղի չունենա:

Միայն հզոր բանակի և տեխնիկայի առկայությունը կարող է հետաձգել և նույնիսկ կանխել պատերազմը՝ չդիմելով ազգի արժանապատվությանը նվաստացնող զիջումների:

Վայ պարտվողներին, - ասում էին նախնիները:

Եվ որպեսզի դա տեղի չունենա, դուք պետք է ստիպեք ինքներդ ձեզ ուժեղ լինել՝ թույլ չտալով որևէ ցնցում: Դրան հնարավոր է հասնել միայն ազգի համապատասխան վերաբերմունքով և նույնիսկ զոհաբերությամբ իր ճակատագրի հարցերի նկատմամբ և բոլոր ոլորտներում վերևից ներքև բոլորի համակարգված աշխատանքով, իսկ ավելի շուտ՝ ռազմական ոլորտում:

Եվ անկախ այն բանից, թե ժողովուրդը ինչ փուլեր է ապրում իր պատմության մեջ, անկախ նրանից, թե նա փառքի մեջ է, թե դժվարության, արդյո՞ք նա ցանկանում է խաղաղություն կամ իր իրավունքի վերականգնում, արդյո՞ք նա հասել է իր հնարավորությունների վերին աստիճաններին, թե պարզապես մոտենում է դրան, նա պարտավոր է հասկանա երկու բառերի ամբողջ խորությունն ու առեղծվածը՝ «ՀԻՇԻՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ»: